

ԾԱՌԱՅՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՆՈՒԻՐՈՒՄԻ ՄԱՐԳԸ

Հանդիսաւոր, բայց մանաւանդ բարձր գիտակցութեամբ, որուն խորքը հիացում կը կազմէ, Ս. Յակոբեանց զինուորեալ Միաբանութիւնը իր յարգանքի տուրքը կը բերէ, հանգուցեալ Պատրիարք Թորգոմ Սրբազանի յիշատակին, անոր մահուան յիանամեակին առիթով:

Եթէ հարկ ըլլար հակիրճ կերպով ներկայացնել կեանքը Թորգոմ Պատրիարքին, ուրիշ յարմար որակում մը պիտի չկրնայինք ընել, բայց կոչել զինք ծառայութեան եւ նուիրումի մարդը: Արդարեւ Թորգոմ Պատրիարքը մին էր Արմաշի Դպրեմանքէն հասած այն սակաւաթիւ եկեղեցականներէն, որոնք այդ օրերուն Հայ իրականութեան մէջ, 1895-96 թուականներէն սկսեալ, կարեւոր դեր մը կատարեցին իրենց անձնուիրութեամբ եւ ծառայութիւններով: Անոնք իրենց այդ գիծով կը զատուէին մեր արեւմտահայ թիւով ոչ նուազ եկեղեցականներէն՝ որոնցմէ ոմանք վանքերու մէջ պանդոյր կեանք մը կը շարունակէին ունենալ կամ չէին ուզեր հեռանալ «լոսփորի գեղածածաղ ափերէն», լծուած հարսանիքներու եւ յուղարկաւորութիւններու համեմատաբար անփառունակ գործին:

Հայկական ջարդերու չարաղէտ թուականներուն զուգադիպող օրերուն, երբ անոնք կը կանչուէին խառնուելու ազգային-եկեղեցական կեանքին, ամէնքն ալ անձնուիրութեան գեղեցիկ օրինակը կու տային, տակաւին երիտասարդ, յօժարելով առանց վարանումի երթալու դաւաճական կարեւոր կեդրոնները իբրեւ հովիւ, երբ փորձ եւ պատկառելի եկեղեցականներէն շատեր, փցուն պատճառաւնութիւններով, խոյս կու տային նման պաշտօններէ: Արմաշականներու այս անձնագոհ ծառայութիւնը, տակաւին հազիւ աւարտած իրենց դպրոցական շրջանը, ուշագրաւ երևոյթ մըն էր, որ ցոյց կու տար զարթնումի նոր ոգի մը, Արմաշու Դպրեմանքէն հասած եկեղեցականութիւնը համակրելի ընծայելով ժողովուրդին, հակառակ հին դպրոցին յաջողոտ չարախօսութիւններուն:

Արմաշու Դպրեմանքը, ղեկավարութեամբ իր իրական կազմակերպչին՝ Օրմանեանի եւ սիւնին՝ Դուրեանի, երկուքն ալ ամէն բանէ առաջ հմուտ ուսուցիչներ եւ մեծ իմացականութիւններ, այն օրէն որ իրենց աշակերտները կանչուեցան առաջնորդական պաշտօններու, արտայայ-

նաղէմի միջբրիտոնէական անունին համապատասխան, փրկելով յետպատերազմեան տագնապը Հայց. եկեղեցւոյ՝ Երուսաղէմով: Թորգոմ Պատրիարք գիտակից եղած է այն դերին, զոր նախասահմանուած էր կատարելու, եւ իբր այդ գերազանցեց ինքզինքը, չխնայելով կորովի աշխատանք, որքան որ ժամանակն ու իր ոչ-տոկուն առողջութիւնը կը ներէին:

Սակայն չար բախտը 1939 Փետր. 10ին կանխահասօրէն տապալեց Հայց. եկեղեցւոյ այս Մեծ կաղնին, առանց ազգանշանի, մահերուն ամենէն անակնկալով՝ ուղեղային կաթուածով:

Այսօր, իր վախճանումէն յիսուն տարիներ ետք, անոնք որ անցած են Սրբոց

Յակոբեանց կամարներէն, մեծ ու պատմական անուններու շարքին, որոնք Երուսաղէմի փառքը հիւսեցին, մին իր շինարարական գործով, միւսը իր կազմակերպչական տաղանդով, ուրիշ մը իր տեսիլքներով, մէկ ուրիշ մը իր կորովով, անկասկած կանգ պիտի առնեն, իրարու միացնելով գործը անոնց՝ որոնք Ս. Յակոբեանց Աթոռին վրայ իրարու յաջորդեցին եւ ստեղծագործ աշխատանքով, ծառայութեան եւ նուիրումի ոգիով, ազգին համար կերտեցին հոգեւոր եւ մտաւոր վերակենդանութեան խարիսխ մը Սիոնի այս բարձունքին:

Թորգոմ Պատրիարք այդ Մեծագործներէն մին պիտի մնայ:

տիչը հանդիսացան նոր ձգտումի մը՝ որ կրնար մեծ յեղաշրջումի մը առաջնորդել Հայ Եկեղեցին, եթէ երկար կեսնք ունենար։ Դժբախտաբար Արմաշու Դպրեվանքը հաղիւ 26 տարիներու (1889-1915) կարճ կեսնք մը ունեցաւ, Եկեղեցիին տալով 3-4 տասնակ երիտասարդներ։ Սակայն այս փոքրաթիւ ընտրեալներու խումբը կրցաւ նոր ոգի մը ներմուծել արեւմտեան Հայոց եկեղեցական դասուն մէջ և փոխել դիմագիծը անոր, ասպարէզ տալով միանման դաստիարակութեամբ պատրաստուած եկեղեցականութեան մը, փոխան փոքրաւորութենէ հասած և կամ յաճախ պատահականօրէն եկեղեցական դարձած հնօրեայ կրօնաւորներու, որոնք չէին ներկայացներ ներդաշնակ միութիւն մը, մինչդեռ Արմաշի մէջ պատրաստուածները կը պահէին ուսման մակարդակի հաւասարութիւն, գաղափարներու ներդաշնակութիւն, որ բնական հետեւանքն էր այն կաղապարումին՝ որ անոնք Դպրեվանքին մէջ կը ստանային Օրմանեանի պէս փորձ վարիչի մը և Դուրեանի նման գերազանց ուսուցիչի մը ձեռքին տակ։ Հոն շնորհիւ իրենց դաստիարակութեան ստացած խանդին ու եռանդին, կը նուիրուէին իրենց պարտականութեան, ստանձնելով իրենց առաջարկուած որքան հոգեւոր՝ նոյնքան վարչական պաշտօնները, տագնապի մը յաջորդող ժամանակաշրջանի մը մէջ փրկելով Հայ Եկեղեցին վարչական և հոգեւոր կազմալուծումէն, որ հայկական ջարդերու անխուսափելի հետեւանքը պիտի ըլլար։

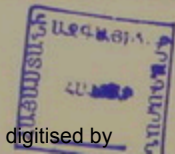
Անոնք ոչ միայն անգլուխ չթողուցին աղէտահար բազմաթիւ թեմեր, այլև մեծ նուիրումով գաւառ փութալով, աղէտին հետեւանքները դարմանելու հետամուտ եղան, հոգեւոր սփոփանքով և մխիթարութեամբ քաջալերելով ժողովուրդը և անոր բարոյական կոթով և ոյժ ներշնչելով։ Անոնք գործեցին իսկապէս ժողովրդական ոգիով, իրենց լուրջ ուշադրութեան առարկայ ընելով իրենց հովուութեան և հոգածութեան վստահուած վիճակներուն դպրոցները, ժողովուրդին մէջ ուսման և կրթութեան տարածումը նկատելով միակ յենակէտը իր դիմագրա-

կան կարողութեան։ Նուիրումի և ծառայութեան այս ոգին գնահատուեցաւ ժողովուրդէն, որ նախընտրեց Դպրեվանքի աշակերտ եկեղեցականները և անոնց վստահեցաւ հետզհետէ բոլոր կարեւոր թրքահայ առաջնորդական վիճակները։

1914ին, երբ աշխարհաստան ընդհանուր Պատերազմը պայթեցաւ, շատ մը գաւառական առաջնորդական աթոռներու, ինչպէս Կարնոյ, Տիգրանակերտի, Երզնկայի, Սեբաստիոյ, Խարբերդի, Կեսարիոյ, Թաքատի, Քղիի, Բաղէշի, Ուրֆայի, Ծանիկի առաջնորդութիւններու գլուխը կը գտնուէին Դպրեվանքիները, առաջնորդի և առաջնորդական տեղապահի հանգամանքով։ Նոյնիսկ Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը կը գրաւէր նոյն հաստատութեան անդրանիկ աշակերտներէն Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոսը։

Պատերազմը, որ պատեհ առիթ կ'ընծայէր թրքական վայրագութեան, երկնելու և գործադրելու Հայերու բնաջնջումին դժոխային ծրագիրը, աճենէն առաջ մահացնելով Հայ ղեկավար տարրերը, առաջին գիծին վրայ դնելով անոնց հոգեւոր առաջնորդները, հաւատոյ նահատակներու դասակից ըրաւ և մարտիրոսութեան փառապատկով սրբացուց գրեթէ մեծողութիւնը Դպրեվանքի աշակերտութիւնէն հասած այն գործունեայ և արժէքաւոր եկեղեցականներուն, որոնք գաւառական առաջնորդութիւններու գլուխը կը գտնուէին։ Միայն հրաշքով վերապրեցաւ Արմաշու Դպրեվանքեաններու փոքրիկ խումբ մը, որ 1918ի զինադադարէն յետոյ, դարձեալ կատարեց կարեւոր դեր մը, Հայ Եկեղեցւոյ վայրավատին բեկորները հաւաքելու և անոնց ազգային և կրօնական կեանքի վերակազմութեան բերելու իր ծառայութիւնը։

Այս վտարանդի և չփոթած բազմութիւններու մէջ, որ Հայկական Սփիւռքը կը կազմէր և որ հոգեւոր մխիթարութեանց և սփոփանքի կարօտ ունէր, դարձեալ Արմաշու Դպրեվանքէն հազած եկեղեցականներու նօսրացած շարքն էր որ բարձրագլուխ կը կանգնէր, ոչ միայն խօսքով՝ այլև գործնականապէս ասպարէզ գալով Հայ Եկեղեցւոյ վերանորոգման

գործին կը նուիրուէր: Անոր նախաքայլը կ'ընէր Դուրեան Պատրիարքը, Արմաշու Դպրեմանքին երբեմնի սիւնը, որ Երուսաղէմի Պատրիարք ընտրուելէն անմիջապէս յետոյ ուղեց Արմաշու ընդհատուած գործը շարունակել, նոր ոգի և ներշնչում մտցնելով Ս. Յակոբեանց դարաւոր հաստատութեան ներս, պատրաստուած եկեղեցականներ հաջնելու համար, նկատելով զայն սուրբ վրէժխնդրութեան գործ մը:

Քանի մը տարիներ յետոյ, Դպրեմանքի անդրանիկ և կորովի սաներէն Բաբգէն Եպս. Կիւլէսէրեան ինքնաբերաբար Ամերիկայէն Երուսաղէմ կու գար և իր գործակցութիւնը կը բերէր Դուրեանի գեղեցիկ գործին, անոր ապահովելով նիւթական աջակցութիւն՝ Կիւլլապի Կիւլպէնկեանի նուիրատուութեամբ և բարոյական ձեռնտուութիւն: Իր յօժարակամ աշխատութեամբ իբր ուսուցիչ ժառանգաւորացի և Խմբագիր «Սիոն»ի: Բաբգէն Եպիսկոպոս տակաւին Աթոռակից չեղած Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, Դուրեան Պատրիարքը առ յաւէտ կը փակէր իր աչքերը, որուն գործը պիտի վտանգուէր գուցէ, եթէ Արմաշու Դպրեմանքին ուսանողութենէն և Դուրեանի սիրելագոյն աշակերտներէն Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Դուշակեանը չկանչուէր Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռը բազմելու և չշարունակէր գործը իր մեծ ուսուցիչին, տւելի մեթոտաւոր աշխատանքով և խնամուած ծրագրով, որ նպատակ ունէր վանքին մտաւորական և բարոյական շէնքին հետ նաև հաստատուն հիմերու վրայ գնելու վանքին նիւթական մատակարարութիւնը, վասնզի առանց անորդ մամոնային, զբոսխառարար շատ դժուար պիտի ըլլար բարոյական շէնքին կառուցումը և ասիկա նուազ կարեւորութիւն չունէր դարաւոր Աթոռին համար, որ անցնալին մէջ միշտ անտեսական անձկութեան հետեանքով անօրինակ տագնապի մատնուած էր:

Դժբախտաբար իր գործն ալ կը մնար կիսատ, վասնզի իր ժամանակի եկեղեցականութեան ամենէն արժանաւոր և արժէքաւոր, ինչպէս նաև արդիւնաւոր դէմքը հանդիսացող Երուսաղէմի Պատրիարքը,

Թորգոմ Դուշակեան, յանկարծահաս հարուածով կը տապալէր, իր լիութեան և բեղմնաւոր գործունէութեան ամենէն եռանդուն թափին մէջ, իր ետին թողլով դատարկութիւն մը, զորս լեցնելու դժուարութիւնը ամէն Հայու միտքին մէջ իբրև գամ մը մխուած կը մնար: Ինչ որ ալ ըլլար ապագան Երուսաղէմի և Անթիլիասի աթոռներուն, իրենց ենթարկուած հարուածներէն յետոյ անժխտելի է որ այս երկու հաստատութիւններն ալ Արմաշի ոգիով կը ներկայացնէին այդ օրերուն երկու լոյսին գացող կեդրոններ Սփիւռքի հայութեան հոգեւոր կեանքին:

Թորգոմ Պատրիարք Դուշակեան այդ ծառայութեան և նուիրումի ոգին իւրացնող Արմաշու Դպրեմանքին աշակերտներու գերազանց մէկ տիպարն էր, որ կրած էր խորունկ ազդեցութիւնը այդ հաստատութեան, որուն լաւագոյն շրջանի աշակերտներէն եղած էր, իբրև մտատիպար ունենալով անոր գլխաւոր սիւնը և աննման ուսուցիչը՝ Դուրեան: Թորգոմ Պատրիարք Դուշակեան, իբր զգացումի և խանդավառութեան մարդ, Երուսաղէմի մէջ, իր երանշնորհ մեծ ուսուցչին և հոգեւոր հօրը՝ Դուրեան Պատրիարքի գործը շարունակելու կոչուելէն յետոյ, իր բոլոր կրթական և ազգային գործունէութեան ընթացքին, ինչպէս Արմաշու Դպրեմանքի տեսչութեան, Սեբաստիոյ բազմահայ վիճակին առաջնորդութեան, Եգիպտոսի Հայոց հոգեւոր պետի պաշտօններուն մէջ, նոյնիսկ Լնդկաստանի և Եւրոպայի հայ գաղութներուն իբր կաթողիկոսական Պատուիրակ, միշտ ունեցաւ ծառայութեան և նուիրումի այդ ոգին: Ան պահեց այդ հոգեկան դրոշմը որ ստացած էր Արմաշի մէջ և այդ ոգին իրեն համար եղաւ անշեղ սկզբունք մը որ միշտ պահեց անայլայլ հաւատարմութեամբ, ծառայելով անսահման սիրով մը իր պաշտած եկեղեցիին և ազգին, ինչպէս կը տեսնուի կարմիր գիծի մը նման իր կեանքի բոլոր հանգրուաններուն:

Կեանքի այս հաստատուն կանոնովն էր որ ան հանդիսացաւ իբր ուսուցիչ և դաստիարակ անժլատ և անձանձրոյթ ուսուցանողը, իբր քարոզիչ մեղրածորան

և մշտախօս խրատողը և մեկնիչը, իբր առաջնորդ՝ մշտաբնական ղեկավարը, իբր եկեղեցիին իշխան՝ անձնուէր պահակը կրօնի, և իբր ազգին պաշտօնեան՝ համայնքի պատիւին նախանձախնդիր պահպանը, իբր հոգևոր հայր՝ հօտին ուշադիր և ամբողջով հակող հովիւը, և ամէն բանէ վեր ծառայութեան մարդը, որ Արամայէն իր անձին հետ տարաւ այս անշահախնդիր նուիրումի գաղափարը, բոլոր այն տեղերը ուր շրջեցաւ, և մանաւանդ Երուսաղէմ, իր կեանքին վերջին հանգրուանը, ուր իր նախորդը, հոգևոր հայրը՝ Դուրեան, արդէն իրմէն առաջ ներմուծած էր այդ ոգին:

Ինք հոն լուսափայլ ջահի մը վերածեց ինչ որ Դուրեանով իբր ճառագայթ թափանցած էր Երուսաղէմի Ա. Յակոբեանց դարաւոր հաստատութենէն ներս, որովհետեւ հոն՝ այդ միջնորդարին մէջ, որ իր ճաշակին աւելի կը յարմարէր, իր բոլոր կարողութիւններով և լիութեամբ լծուեցաւ պատրաստուած եկեղեցականներ հասցնելու գործին, և հասցուց աշակերտներ, որոնց սրտին և մտքին կենդանի օրինակը եղաւ, անձնագոհ նուիրումի և ծառայութեան:

Երուսաղէմի վանքին մէջ կարճ ժամանակուան մը ընթացքին գործօն ծառայութեան պիտի նուիրուէին նոր ոգիով դաստիարակուած երիտասարդ Միաբաններ, որոնք նման Լատինականներու Ա. Տեղեաց ծառայութեան նուիրական պարտականութեան հետ — որ զինուորական կարգապահութեամբ կը յօժարին կատարել, առանց անգոսնելու նաեւ մտաւորական կեանքը և գիրքին ու գիրին սէրը, ինչպէս նաեւ ունին իրենց վանքին չորս պատերէն դուրս ուրիշ աշխարհներ ալ ճանչնալու, ընդհանուր Հայ Սփիւռքը իբր հորիզոն ընդգրկելու լայնամտութիւնը, պատրաստ՝ ծառայելու ընդհանուր ազգին, սիրայօժար տրամադրուելով գործելու ժողովուրդին մէջ, ուր որ ալ պէտքը ներկայանայ, ըլլա՛յ Ծայրագոյն Արեւելքի կամ Ատլանտեանի միւս ափերը:

Թորգոմ Պատրիարքի մեծագոյն իղձն էր Երուսաղէմը դարձնել ազգային — եկեղեցական կեդրոն մը, որ ամրապնդէր և զօրացնէր Հայ եկեղեցւոյ նուիրական կամ կազմը, ոչ միայն պատրաստուած եկեղեցականներ հասցնելով, այլ նաեւ վերածելով մտաւորական և մշակութային շարժումի մը կայանը Հայ եկեղեցիին անշքացման մատնուած այդ օրերուն: Կը հաւատար խորունկ համոզումով մը թէ որքան ալ փոխուած էին ժամանակները, Հայ եկեղեցին մեծագոյն սատարն էր ազգապահպանման, Ասոր համար էր որ կատարեալ նուիրումով իր բոլոր ջանքերը կեդրոնացուցած էր այդ ներքին ոյժը գոյացնելու, հասցնելով նոր եկեղեցականներ՝ դաստիարակուած ծառայութեան և նուիրումի ոգիով: Անով միայն կարելի պիտի ըլլար ամրապնդել եկեղեցին, ազգին գոյութեան մեծագոյն յենարանը և փրկիչը մեր ժողովուրդին՝ տպագրայնացման վտանգէն, որ վերահաս կը դառնար երբ եկեղեցին տկար ըլլար:

Եւ որպէսզի եկեղեցին տկար և նկուռ չըլլար և ազգին գոյութիւնը չվտանգուէր, իր կեանքի վերջին օրերուն Հայ եկեղեցւոյ այս անձնուէր պահակը ինքզինքը կը գերազանցէր, վերահաս վտանգին դէմ կուրծք տալ փորձելով, հակառակ իր ազազուն առողջութեան, իր ուսերուն վրայ վերցնել փորձելով այս անհաւատար պայքարին բոլոր ծանրութիւնը, որուն տակ պիտի ընկճուէր, աւա՛ղ, հաստատուն և ամուր քայլերով յաղթական առաջխաղացութեան մը ճամբուն վրայ եղած ըլլալ կարծուած պահու մը, տապալելով անողոք հարուածէն՝ պարտականութեան ճամբուն վրայ, աշխատութեան սեղանին առջև, գրիչը ձեռքին՝ թողով իր շուրջիններուն և նոյնիսկ հեռուորներուն միտքին մէջ յիշատակը մարդու մը, որ կրցած էր հանդիսանալ գերազանց օրինակը ծառայութեան և նուիրումի: